

Dr hab. Grzegorz Żabiński, prof. UJD

Siemianowice Śląskie, 14 XI 2018 r.

Mieszka I 30

41-106 Siemianowice Śląskie

g.zabinski@ajd.czest.pl

504-017-789

Recenzja

pracy doktorskiej Pana Mgra Macieja Majewskiego

Uzbrojenie średniowieczne w ziemi chełmińskiej (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Historycznych)

Przedstawiona do recenzji rozprawa liczy 365 stron. Podzielona jest na wstęp, trzy rozdziały omawiające poszczególne kategorie uzbrojenia, podsumowanie, spis ilustracji, bibliografię, katalog zabytków, tablice oraz aneks, zawierający wyniki badań płytek (prawdopodobnie zbrojników) z zamku Zakonu Niemieckiego w Toruniu. Podany we wstępie cel rozprawy określony jest jako przebadanie źródeł archeologicznych dotyczących uzbrojenia średniowiecznego z ziemi chełmińskiej i przedstawienie tegoż uzbrojenia na szerokim tle europejskim. Dobór tematu Autor uzasadnia brakiem monograficznego opracowania tego zagadnienia. Takie postawienie problemu uważam za zasadniczo poprawne, acz rodzi się tu pytanie o rolę innych kategorii źródeł (pisanych, ikonograficznych) w badaniach nad omawianym zagadnieniem. Co prawda Autor na dalszych stronach rozprawy wykorzystuje także źródła inne niż archeologiczne, nie zawsze jednak, moim zdaniem, czyni to dostatecznie wyczerpująco. Dobór zakresu terytorialnego rozprawy (ziemia chełmińska) uznać należy za poprawny, zasadniczo nie budzi także zastrzeżeń zakres chronologiczny (średniowiecze do przełomu XV i XVI w.). Autor nie zdecydował się tutaj na wydzielenie podokresów wyznaczanych czy to wydarzeniami politycznymi (przybycie Zakonu, włączenie ziemi chełmińskiej do Polski) czy zmianami w organizacji siły zbrojnej, omawiając poszczególne kategorie uzbrojenia w rozwoju chronologicznym.

Dalsza część Wstępu omawia podstawę źródłową. Autor zaznacza tutaj, iż korzystać będzie nie tylko ze źródeł archeologicznych (por. uwaga wyżej), oczywiście – i słusznie – uznając ich zasadniczą rolę. Charakterystyka tej kategorii źródeł przeprowadzona jest zasadniczo właściwie. Omawiając wpływ kontekstu archeologicznego na stan zachowania zabytków Autor słusznie wskazuje, iż uszkodzenia ogniowe mogą przyśpieszać procesy korozyjne. Z drugiej strony, powstała warstwa patyny ogniowej może także spełniać rolę ochronną, zabezpieczającą zabytek

przed dalszą destrukcją, o czym dobrze wiedzą badający uzbrojenie z pochówków ciałopalnych. Z kolei charakteryzując źródła ikonograficzne Autor uznaje za najbardziej wartościowe te, które przedstawiają rzeczywiste postacie historyczne, a zatem przedstawienia nagrobkowe, numizmatyczne czy sfragistyczne. Zdaniem Autora w ich przypadku istnieje duże prawdopodobieństwo, iż ukazane uzbrojenie było istotnie używane i to w danym, ukazanym na przedstawieniu zestawie. Stwierdzenie takie jest w moim przekonaniu bardzo ryzykowne, ponieważ dla omawianych typów przedstawień najistotniejsza wydaje się być ich funkcja prezentacyjna czy autoprezentacyjna. Innymi słowy, dane przedstawienie miało nie tyle ukazywać daną osobę tak, jak rzeczywiście wyglądała z danym rodzajem uzbrojenia, ale jak chciała być postrzegana (bądź też jak chcieli tego jej bliscy, zlecający wykonanie przedstawienia nagrobnego). Sprawa mogła ulegać dalszym komplikacjom w przypadku realizowania zleceń przez ośrodki odległe, gdzie nie było możliwości bieżących konsultacji i wykonawca pracować musiał albo wedle dostarczonego wzoru albo własnej inwencji. Z drugiej strony, wobec niewielkiej roli tego typu źródeł w omawianej pracy (Autor podaje jedynie dwa przedstawienia nagrobne), problem ten w tym przypadku nie jest aż tak istotny. Przy źródłach ikonograficznych o charakterze religijnym (posągi świętych, sceny pasyjne itd.) Autor słusznie stwierdza rolę symboliczną broni oraz występowanie tam celowych zniekształceń, acz nie od rzeczy byłby tu przypis literaturowy, choćby do podanego w *Bibliografii* artykułu Z. Żygulskiego jra (1978) o zbroi szyderczej. Ponadto za raczej niesłuszną uważam rezygnację Autora ze szczegółowej analizy przedstawień ikonograficznych, motywowaną przeprowadzeniem badań w tym zakresie na potrzeby rozprawy magisterskiej Autora.

Z kolei omawiając źródła pisane, Autor słusznie zauważa, iż najistotniejszą rolę odgrywają tu źródła rachunkowe i inwentarzowe wytworzone przez Zakon Niemiecki. Pewnym niedociągnięciem jest jednak nieuwzględnienie tu spisów wizytacyjnych (*Visitationen im Deutschen Orden 2002-2004*, t. 1-2), szczególnie tomu 1, zawierającego dane dotyczące zamków w ziemi chełmińskiej. Ponadto, jak przekonuje lektura dalszych stron rozprawy, nawet i wymienione źródła pisane nie zostały wykorzystane w stopniu dostatecznym. Poczynić tu można by nawet dalej idące spostrzeżenie, iż rozprawa na pewno zyskałaby, gdyby w oparciu właśnie o źródła inwentarzowe powstał jeszcze jeden (zwięzły) rozdział, omawiający zakonne zasoby uzbrojenia w ziemi chełmińskiej. Pozwoliłby on na ukazanie ewentualnej dynamiki zmian w zapasach uzbrojenia, umożliwiłby wysunięcie spostrzeżeń dotyczących znaczenia militarnego tego terytorium z punktu widzenia Zakonu czy też pokazałby możliwe podobieństwa i różnice między ziemią chełmińską a innymi częściami państwa Zakonu Niemieckiego pod względem przechowywanych arsenałów.

W dalszej części Wstępu Autor przedstawia dotychczasowy stan badań nad uzbrojeniem w ziemi chełmińskiej. Charakterystyka ta, a także omówienie przez Autora metodyki własnych badań, zasadniczo nie budzi zastrzeżeń.

Rozdział I. *Broń zaczepna* rozpoczyna się od omówienia mieczów i elementów tzw. garnituru mieczowego. Dobór zastosowanych klasyfikacji typologicznych (J. Petersena, E. Oakeshotta z uzupełnieniami M. Głoska, A. Geibiga) jest poprawny, acz warto byłoby także wymienić rozwinięcie typologii mieczów wczesnośredniowiecznych J. Petersena zaproponowane przez F. Androščuka (2014). Omówienie zabytków uzbrojenia tej kategorii przeprowadzone jest zasadniczo właściwie, choć zyskałoby ono na przedstawieniu zagadnienia na szerszym tle. Takie przedstawienie zgodne byłoby też z wysuniętym we Wstępie przez Autora postulatem omówienia badanego uzbrojenia na tle europejskim (niedostatek owego szerszego tła porównawczego jest generalnie pewną słabością całej rozprawy). Widać to dobrze np. w przypadku mieczów z nieznanego miejsca pochodzenia, przechowywanych w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu (określonych jako należące do typu XII, F, 6a i XV, E 6a, nr kat. 11-12 w rozprawie), dla których jeliców bardzo ciekawą analogią jest jelec miecza przechowywanego w Muzeum Bargello we Florencji (zob. np. Laking 1920, 102-103, Fig. 124). Wątpliwości budzi także próba klasyfikacji typologicznej miecza z *Poliptyku grudziądzkiego* (s. 40, Ryc. 6), którego głownia tkwi w całości w pochwie. Z kolei przy omawianiu jelca w stylu „weneckim” (s. 42) warto byłoby sięgnąć do wymienionej w *Bibliografii* rozprawy M. Aleksicia (2007). Uwagę tę powtórzyć należy odnośnie omówienia miecza z głownią typu XXI (s. 50-51).

W dalszej części Rozdziału I, poświęconej pozostałej broni siecznej, pewną wątpliwość budzi zaklasyfikowanie zabytku z Muzeum w Grudziądzu (s. 56-58) jako tasaka, szczególnie, iż sam Autor podaje przykłady szabel jako najbliższe analogie do tej broni. Sugeruje to, że i grudziądzki zabytek należałoby uznać za szablę i nie przekonuje tu stwierdzenie Autora, iż w takim postawieniu sprawy przeszkadza brak pióra.

W części Rozdziału I dotyczącego broni obuchowej Autor stosuje typologię toporów wczesnośredniowiecznych autorstwa A. Nadolskiego (1954), uzasadniając rezygnację z zastosowania typologii P.N. Kotowicza faktem ukazania się jedynie katalogu zabytków (Kotowicz 2014) w momencie finalizacji prac nad tą częścią rozprawy. Z takim postawieniem sprawy można by się zgodzić, z drugiej strony jednak katalog P. N. Kotowicza zawiera także informacje o omawianych w rozprawie toporach, które to dane nie zawsze zostały zacytowane w dysertacji (np. czekan z Chełmna, s. 81; topór z Grębocina, s. 85; topory z Radzyna Chełmińskiego i Kałdusa, s. 87). Słuszną natomiast wydaje się uwaga dotycząca przeżywania się w XIII i XIV w. niektórych form toporów wczesnośredniowiecznych (wedle klasyfikacji A. Nadolskiego). W tej części rozprawy uwidocznili się też wzmiankowany wyżej problem interpretacji źródeł ikonograficznych.

Omawiając toporek z przedstawienia pasyjnego z kościoła św. Jakuba z Torunia (s. 91, ryc. 20), Autor opowiada się za jego militarnym charakterem (nie rozwijając szerzej tego pojęcia), z uwagi na fakt ukazania noszącego go mężczyzny w kolczudze i z naramiennikami. Stwierdzić należałoby raczej, iż skoro przedstawiona postać jest jednym z oprawców Chrystusa, to toporek ów trzeba przede wszystkim interpretować jako narzędzie męki.

Przy omawianiu grotów włóczni, Autor słusznie zauważa brak klasyfikacji typologicznej dla grotów późnośredniowiecznych, przyjmując za podstawę typologię A. Nadolskiego z uzupełnieniami. Jest jednak świadom pojawiania się nowych form grotów w późnym średniowieczu, co wymagałoby opracowania nowego schematu, co oczywiście nie było możliwe w ramach recenzowanej rozprawy. Generalnie rzecz biorąc, część rozprawy poświęcona grotom broni drzewcowej nie budzi większych wątpliwości.

Z kolei przedstawiając zabytki strzał broni miotającej, Autor słusznie podnosi niedostatki schematu klasyfikacyjnego A. F. Medvedeva (1966). Część rozprawy poświęcona tej kategorii uzbrojenia jest opracowana rzetelnie, acz moim zdaniem przydatnym byłoby zamieszczenie większej liczby tablic z grotami, szczególnie tymi uznanymi za obcego pochodzenia, co umożliwiłoby czytelnikowi lepszą weryfikację stawianych przez Autora tez. Z kolei we fragmencie dotyczącym kusz i bełtów do nich – acz samo omówienie materiału zabytkowego nie budzi zastrzeżeń – warto byłoby w szerszym stopniu wykorzystać zakonne źródła rachunkowe i inwentarzowe, nie ograniczając się jedynie do cytowania korzystającej z nich literatury. Uwagę tę należy powtórzyć w odniesieniu do kolejnej części pracy, poświęconej broni palnej, acz oczywiście liczba zabytków tej kategorii pochodząca z omawianego terenu jest więcej niż skromna.

Rozdział II rozprawy zatytułowany jest *Broń ochronna*, co budzi pewne wątpliwości, jako że o wiele powszechniejszym terminem stosowanym w literaturze przedmiotu jest *uzbrojenie ochronne*. Także i ta kategoria zabytków nie jest zbyt licznie reprezentowana na badanym terytorium. Podkreślić jednak należy, iż omówiona została solidnie i rzetelnie, acz znów przydałoby się szerzej wykorzystać zachowane rachunki i inwentarze zakonne. Ponadto, odnośnie zachowanych zbrojników rękawic pancernych, rozprawa niewątpliwie zyskałaby na uwzględnieniu artykułu H. Grönwalda (2012), wyczerpująco omawiającego tę kategorię uzbrojenia na bardzo szerokim tle europejskim.

Rozdział III poświęcony jest oporządzeniu jeździeckiemu. Zastosowane w nim podziały klasyfikacyjne (Hilczerówna 1956; Kołodziejski 1985; zob. też Janowski 2010; Świętosławski 1990; Nadolski 1954; Kaźmierczyk 1978) uważam za właściwe i poprawne. Ta część rozprawy nie budzi moich zastrzeżeń.

Pracę wieńczy *Podsumowanie*, stanowiące moim zdaniem udaną rekapitulację zawartych w rozprawie obserwacji. W moim przekonaniu Autorowi udało się ukazać w analizowanym materiale

zabytkowym zarówno generalne tendencje środkowoeuropejskie, jak i pewne odmienności lokalne, np. dominację grotów beltów z trzpieniem czy kontynuacje miejscowych tradycji pruskich. Zgodzić także należy się z wieloma postulatami badawczymi wysuwanymi przez Autora, jak konieczność opracowania nowych ujęć typologicznych grotów strzał, beltów czy późnośredniowiecznych grotów broni drzewcowej o prostym liściu (włóczni, kopii, pik itd.)

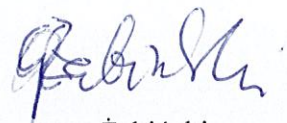
Dobór materiału ilustracyjnego w rozprawie uważam za poprawny. Większych wątpliwości nie budzi także *Bibliografia*, acz moim zdaniem należałoby z niej usunąć prace o charakterze podręcznikowym (np. Baczkowski 1999; Kaczanowski, Kozłowski 1998; Wyrozumski 1979; Wyrozumski 1999) czy słownikowo-encyklopedycznym (Broń 1968; Broń 1991). Za dość rzetelnie przygotowany należy uznać *Katalog zabytków*, acz i tu Autor nie uniknął pewnych potknięć. Np. tam, gdzie dane takie są dostępne, bezwzględnie należałoby podać wagę zabytków, szczególnie, iż np. w przypadku toporów parametr ten może być jednym z kryteriów odróżnienia broni od narzędzia, ma też bardzo istotne znaczenie funkcjonalne jeśli chodzi o miecze. Należałoby także podawać dokładniejsze odniesienia literaturowe, zawierające informację o numerach stron, ilustracji czy numerach katalogowych.

Od strony stylistyczno-językowej praca napisana jest generalnie poprawnie, acz w pewnych miejscach zdarzają się drobne uchybienia, np. *Zeisemer* zamiast *Ziesemer*, *Heinrich von Paulus* zamiast (jak się domyślam) *Heinrich von Plauen*, *ziemi chełmińskie* zamiast *ziemi chełmińskiej*, *seitengeweht* zamiast *seitengewehr*, *zakuty z pancierz* zamiast *zakuty w pancierz*, *jeziora Lednickiego* zamiast *Jeziora Lednickiego*, *terenach Krzyżackich* zamiast *terenach krzyżackich*, *zbiorów londyński* zamiast *londyńskich*, *skurzanego* zamiast *skórzanego*, *na poganiaczu wielkościowym* zamiast *na pograniczu wielkościowym*, *zbytki* zamiast *zabytki* czy *Spiren der Wikinger* zamiast *Spüren der Wikinger*. Ponadto ilustracje zamieszczane na podstawie literatury należałoby zaopatrywać w dokładne odniesienia (ze stroną i numerem ilustracji).

Przechodząc do całościowej oceny recenzowanej rozprawy, ustawa z dnia 14 marca 2003 r. *O Stopniach naukowych i tytule naukowym* (art. 13, ust. 1) stanowi, iż rozprawa doktorska *powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne rozwiązanie problemu w oparciu o opracowanie projektowe, konstrukcyjne, technologiczne, lub oryginalne dokonanie artystyczne, oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej*. W moim przekonaniu monograficzne opracowanie uzbrojenia średniowiecznego z ziemi chełmińskiej, przedstawiające wiele niepublikowanych do tej pory zabytków, zawierające generalnie właściwe klasyfikacje typochronologiczne i zaopatrzone licznymi wartościowymi spostrzeżeniami własnymi spełnia wymóg oryginalności. Jest ona także dowodem posiadania przez Autora wiedzy teoretycznej w danej dyscyplinie naukowej i świadectwem umiejętności prowadzenia

samodzielnych badań. Jak zauważyłem wyżej, pewnymi mankamentami pracy są miejscami braki przedstawienia omawianych zabytków na nieco szerszym tle, pojawiające się czasem problemy z właściwą interpretacją źródeł ikonograficznych czy potraktowanie nieco po macoszemu zakonnych źródeł rachunkowych i inwentarzowym (oraz nieuwzględnienie spisów wizytacyjnych). Nie są to jednak w żadnym wypadku, podobnie jak pojawiające się gdzieś błędy stylistyczne, uchybienia dyskwalifikujące rozprawę.

Uważam zatem, iż dysertacja Pana Mgra Macieja Majewskiego spełnia wymienione wyżej ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję do Rady Wydziału Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o jej przyjęcie i przejście do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Grzegorz Żabiński

Literatura

- Androščuk, F. (2014) *Viking swords. Swords and social aspects of weaponry in Viking Age societies*. Historiska. The Swedish History Museum Studies 23. Stockholm
- Grönwald, H. (2012) "Old iron – iron fists and other finds from the medieval castle of Cucagna." *Acta Militaria Mediaevalia* 8, 127-176
- Laking, G. (1920) *A Record of European Arms and Armour Through Seven Centuries*. Vol. 1. London
- Visitationen im Deutschen Orden im Mittelalter. Bd. 1: 1236 – 1449* (2002). Wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 50. Marburg
- Visitationen im Deutschen Orden im Mittelalter. Bd. 2: 1450 – 1519* (2004). Wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 50. Marburg